Філатов Б. А.,*кандидат юридичних наук,
заслужений журналіст України,
член Опікунської ради
Європейської асоціації українців*

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПОЛІТИЧНІ РЕАЛІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ ТА КРЕАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОЛІТИЧНОГО ПАТРІОТИЗМУ

Анотація. Розглядаються специфіка засвоєння нових методів та форм врядування, нових відносин між владою і суспільством, підвищення рівня політичної культури еліт і мас загалом та поширення демократичних практик в Україні. Вивчено інституційну спроможність патріотичних політичних сил у рамках політичної спільноти на протидію ідеологічному змісту патріотичних політичних доктрин або наративів медіа-простору. Встановлено підходи до реалізації творчого потенціалу патріотизму у сфері розбудови патріотичних політичних інститутів в Україні. Розглядаються умови стратегічного успіху демократизації в Україні після Революції Гідності. Обговорюються концептуальні засади співвідношення ліберальної та демократичної ідентичності та патріотичних політичних переконань. У статті охарактеризовано специфіку трансформації політичної системи України за умови динамічного та прискореного створення демократичних інститутів врядування та представництва. Надано увагу патріотичній ідентичності, яка набуває ознак критерію демократичних змін та визначення їх конкретних етапів. Викладено демократичну природу українського патріотизму, яка дає змогу включати в програму реформ універсальні цінності. Обґрунтовано об'єднання задуму вітчизняної політичної трансформації та світових технологій розбудови демократії. Встановлено ланки політичної системи, які відповідають за розвиток сталої демократії. Наголошено на потребі встановлення політичного врядування, демократичного політичного лідерства, репрезентативності та надання їм класичного змісту. Доведено, що патріотизм в Україні виступає імпульсом до якісних демократичних перетворень у рамках трансформації суспільства. Встановлено, що за межами патріотизму зміст і значення політичного розвитку втрачають незалежний та самоорганізований характер. Крім того, визначено основні риси ситуації у суспільстві як вихідної точки демократичних реформ на сучасному етапі. Розкриті ключові політичні завдання патріотичної ідентичності в сучасній Україні. З'ясовано роль та значення прагматичного усвідомлення громадянами та соціальними групами в Україні неможливості повернення до старих постколоніальних практик політичної взаємодії. Обґрунтовано політико-інституційний зміст патріотизму в умовах трансформації політичної системи України. Підкреслено необхідність просування патріотичної політичної опозиції на всі рівні політичної діяльності. Зроблено висновок про необхідність наповнення патріотичним змістом спілкування між громадянами на локальному та мікрорівні політики, а також стимулювання творення патріотичних інститутів під час чергових місцевих виборів в Україні. З'ясовано значення процесів демокра-

тичного волевиявлення у вигляді місцевих референдумів, громадських кампаній, політичної просвіти тощо для політичної трансформації України.

Ключові слова: політична трансформація, політична креативність, патріотизм, патріотична політика, громадські рухи, демократичні реформи.

Постановка проблеми. Сучасна Україна переживає новий етап трансформації, який пов'язаний з переходом до орієнтирів сталої демократії. Це передбачає засвоєння нових методів та форм урядування, нових відносин між владою і суспільством, підвищення рівня політичної культури еліт і мас загалом та поширення демократичних практик на глибинні інституційні основи суспільства. Можливість досягнення цих орієнтирів залежить від успішного опанування такими засобами політичного життя та політичних відносин, як свобода політичного самовираження, політична креативність, орієнтація на загальнолюдські цінності тощо.

Одним з перспективних напрямів інституційних перетворень у цій ситуації є патріотизм, який з часів Революції Гідності в Україні стає дедалі більш відчутним чинником розбудови держави та політичної системи. Для сучасної політичної науки в Україні й світі важливим питанням є інституційна спроможність патріотичних політичних сил. Для публічної політичної спільноти в Україні це питання є більш нагальним, ніж ідеологічний зміст патріотичних політичних доктрин або сучасних наративів медіа-простору.

Після виборів 2019 року сучасна Україна потребує нових стимулів для подальшої розбудови громадянського суспільства, формування нової генерації учасників політики на локальному рівні та на рівні мікрополітики. На сучасному етапі цей рівень є одним з основних для реалізації творчого потенціалу патріотизму у сфері розбудови патріотичних політичних інститутів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних українських учених політичне значення сучасного патріотизму розглядають О. Михайловська, В. Кушерець, Л. Кримець та С. Пальчик. Ними, відповідно, були розглянуті інституціональні аспекти процесу демократизації в сучасній Україні [5], патріотизм як вагомий чинник національної сили [4], аксіологічні аспекти патріотизму в контексті соціального управління [3]. Колектив дніпровських науковців-економістів звернув увагу на економічний патріотизм як на стратегію реалізації національного інтересу для стрімкого розвитку України [2]. Разом із тим потребують окремого дослідження політичні трансформації в сучасній Україні, зумовлені розвитком сучасного патріотизму.

Мета статті – встановлення специфіки патріотизму як чинника політичних трансформацій у сучасній Україні. Завданням статті є виявлення засад інституційної спроможності патріотичних політичних сил.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ресурс патріотизму як чинника перетворень політичної системи сучасної України полягає у позаадміністративному стимулюванні політичної активності громадян, спрямованому на відстоювання національних інтересів. Патріотизм в усіх ланках демократичної політичної системи збільшує її стабільність та адаптивність стосовно зовнішніх викликів. Стратегічний успіх демократизації в Україні можливий, якщо ліберальна та демократична ідентичність будуть збігатися з патріотичними налаштуваннями та перспективними очікуваннями учасників політичної діяльності. М. Олійник переконливо доводить, що «процес демократизації характеризується спрямованістю на розширення прав та свобод громадян, розвиток інституцій громадянського суспільства, підвищенням рівня участі громадян у прийнятті та реалізації політичних рішень, посиленням контролю суспільства за діяльністю держави, забезпеченням плюралізму та вільної конкуренції. Дослідження демократизації із того, що універсального рецепту переходу, так само, як і його чітко визначених часових меж, не існує. Проте можна виділити низку внутрішніх та зовнішніх чинників, які сприяють проведенню демократичних реформ. Успішність демократизації зумовлюється комбінацією багатьох факторів, які відрізняються залежно від регіону та країни» [7, с. 88].

Патріотизм у сучасній Україні виступає чи не єдиним чинником усунення політико-інституційних «залишків» авторитарної та тоталітарної політичних систем. Трансформації політичної системи України можливі за умови динамічного та прискореного створення демократичних інститутів врядування та представництва, надання їм простору для дії та забезпечення реалізації цілей і завдань демократичних реформ. Отже, патріотизм як чинник інституційних перетворень «відповідальний» за визначення цілей на кожному етапі демократизації. Як зауважує М. Олійник, «на сучасному етапі актуалізується необхідність подолання суперечностей між демократією та тоталітаризмом, які існують у політичному процесі та виражаються у правовій системі, економічній системі, механізмах формування та стилі роботи політичних еліт, громадській думці, діяльності політичних інститутів, процесах формування та реалізації політичних рішень» [7, с. 89].

Час, втрачений Україною на проведення демократичних реформ, у сучасних умовах має бути надолужений саме за рахунок патріотичної мотивації діяльності всіх політичних акторів. Крім того, необхідно підкреслити, що патріотична ідентичність набуває ознак критерію демократичних змін та визначення їх конкретних етапів. Патріотизм реалізує загальносуспільне та загальнодержавне значення демократичного переходу, забезпечує усунення елементів корпоративності та егоїстичних інтересів політичних кланів і груп. М. Олійник правильно вважає, що «демократичний перехід засвідчив неготовність політичного класу, елітних груп та громадянського суспільства до реалізації моделі «шокової терапії», а демократизація політичного процесу виявилась не одномоментним актом переходу від радянської номенклатури до демократичної політичної еліти» [7, с. 91].

Інституційні перетворення в рамках демократичних трансформацій в Україні передбачають підвищення функціональ-

ності конкретних політичних інститутів, тобто забезпечення їхньої діяльності у відповідності до національних потреб та цілей. Водночас патріотизм відкритий для загальнолюдських мотивацій політичної діяльності (див. [10]). Демократична природа патріотизму дає змогу включати в програму реформ універсальні цінності. Д. Міхель підкреслює, що «гарантом дотримання гуманістичних цінностей і стандартів є демократія, що забезпечує рівність, мир, соціальну справедливість, безпеку громадян, відкритість, відповідальність. Важливими складниками демократії є плюралізм, толерантність, повага до чужої точки зору, визнання свободи совісті, гарантованого права на власність інших осіб» [6, с. 113].

Важливою ознакою впливу патріотизму на трансформації політичної системи України є оцінювання політичного досвіду процесів державотворення. Ця діяльність починаючи з 1991 року відбувалася за різними траєкторіями та різними концепціями. На сучасному етапі є потреба у їх об'єднанні та включенні задуму трансформації до світових технологій розбудови демократії. Д. Міхель вважає, що «завдяки утвердженню Україною незалежності відбулося відродження ліберально-демократичної традиції у вітчизняному конституціоналізмі – концепція демократичної, правової держави стала складовою частиною української державницької ідеології. Конституційне проголошення України як соціальної, правової держави зумовлює необхідність розвитку її саме такої конституційної моделі. Ця модель, її зміст, а також наповнення системою рис і принципів, притаманних соціальній, правовій державі, стали предметом пильної уваги не тільки з боку політиків, а й вітчизняних науковців, суспільства загалом» [6, с. 114].

На сучасному етапі, після виборів 2019 року, слід звернути увагу на уявлення, які визначають дієвість політичних інститутів та політичних відносин. У сучасній Україні багато партій та неурядових організацій існують лише на декларативному рівні, виступають фейком, а не реальними суб'єктами представництва. Усі ланки політичної системи, які відповідають за її розвиток: політичне врядування, лідерство, репрезентативність потребують відновлення та повернення до справжнього змісту, характерного для кращих світових демократій (див. [11]). Таким чином, патріотизм в Україні виступає імпульсом до якісних перетворень у рамках трансформації суспільства. Д. Міхель стверджує, що «більшість дослідників однастайні в тому, що стабільність демократії залежить від широкої підтримки з боку громадян. Громадянське суспільство не може бути просто запозичене, воно має формуватися на основі традиційної культури з огляду на економічний і політичний розвиток країни, зростання добробуту і самосвідомості народу» [6, с. 115].

Усвідомлення завдань демократичних перетворень як на рівні еліти, так і на рівні масових учасників політичного процесу потребує прийняття патріотичної політичної позиції. За межами патріотизму зміст і значення політичного розвитку втрачають незалежний та самоорганізований характер (див. [11]). На відміну від решти країн Східної Європи, Україна не має ліберально-демократичної політичної традиції, яка б виступала зразком для наявної генерації еліти і суспільства, тому патріотизм виступає єдиним чинником дотримання важливих цілей і завдань. Я. Потапенко вважає, що «від здатності позбутися важкого ментально-психологічного спадку й глибоко задушливих комплексів колоніального, тоталітарного й гено-

цидного минулого прямо залежить виживання українців як нації, свідомої своїх стратегічних цілей і завдань. Не варто очікувати, що дискредитована й «морально застаріла» пострадянська система якимось чином «еволюціонує» чи «перезавантажиться», оскільки ситуація т. зв. «постсовка», котрий є логічним продовженням багатьох вад совєцької системи (а то і взагалі їх гіпертрофованим перебільшенням), цілком влаштовує т. зв. політичну еліту нашої держави як стару «регіональну», так і нову «постмайданівську» [6, с. 109].

Визначення наявної ситуації у суспільстві як вихідної точки демократичних реформ на сучасному етапі є ключовим завданням патріотичної ідентичності. Також до цих завдань належить усунення з порядку денного суспільства та свідомості громадян цінностей, які суперечать національному державотворенню та відродженню політичної нації (див. [9]). Забезпечення цих орієнтирів можливе лише через прагматичне усвідомлення громадянами та групами неможливості повернення до старих постколоніальних практик політичної взаємодії. Я. Потапенко стверджує, що «найбільш характерні риси постколоніального спадку – загальна безвідповідальність, байдужа бездумність, катастрофічний брак самоповаги, брутальна зневага до будь-яких проявів іншування, патерналізм, моральний релятивізм, ментальна амбівалентність, вульгарність, хамство, цинічне пристосування, прагнення вижити будь-якою ціною, низька самооцінка – дотепер, на превеликий жаль, визначають ментальне обличчя значної частини нації і її справжній, а не «парадно-показовий» моральний рівень» [6, с. 110].

Політико-інституційний зміст патріотизму в умовах трансформації політичної системи України полягає у просуванні патріотичної політичної опозиції на всі рівні політичної діяльності, передусім, політичного обговорення та прийняття рішень. Критична вихідна позиція патріотизму – це критична позиція до всіх проявів антидержавної позиції, зниження якості демократичного політичного процесу, запобігання будь-якому регресу в інституційному будівництві. Як вказує Я. Потапенко, «попри ту обставину, що Євромайдан та і не висунув справді «нових облич» у політиці, активісти Майдану 2013–2014 мусять активно включатися в політику на всіх рівнях, постійно нагадувати владі, що громадянські права в жодному разі не можна ігнорувати. Саме навколо цієї тези мають формуватися ключові конституційно-правові засади нового політичного ладу» [6, с. 110].

Патріотизм є чинником підвищення рівня ініціативності у вітчизняній політиці. Пасивне спостереження та дотримання традиційних практик не дає змоги підвищувати якість та функціональність демократичної політичної системи. Ангажованість змінами виступає найбільш вагомим проявом патріотичної політичної позиції на всіх рівнях. Результативність політичної діяльності є можливою як наслідок опанування патріотичними силами головних центрів влади. Цього можна досягти лише на основі ототожнення патріотичних цінностей та прагматичних потреб громадян.

Висновки. Таким чином, потенціал патріотизму в сучасній Україні як чинника інституційної розбудови демократії не реалізований повною мірою. Політичні сили, які демонструють залученість до патріотичних ідеологічних доктрин або поширюють патріотичний наратив у медіа, на сучасному етапі не є консолідованими і не мають чіткого плану політичних дій. Разом із тим слід відзначити, що за період, який три-

ває з 2014 року, патріотизм в Україні перейшов з рівня вузьких політичних угруповань до порядку денного урядових рішень та діяльності парламенту. Також у зв'язку з агресією РФ на Сході посилюються патріотичні настрої українських громадян. Таку ситуацію необхідно використати для подальшої розбудови демократичних політичних практик, активізації патріотичних неурядових організацій на локальному рівні.

Патріотизм в Україні ще не отримав достатнього рівня поширення на основі реалізації потенціалу політичної креативності. У зв'язку з цим є потреба у просуванні патріотичних цінностей як демократичних через місцеві політичні сили, громадські рухи. В інтересах макрополітичної трансформації України необхідним є наповнення патріотичним змістом спілкування між громадянами на локальному та на мікрорівні політики, а також стимулювання творення патріотичних інститутів під час чергових місцевих виборів та інших процесів демократичного волевиявлення, місцевих референдумів, політичних кампаній, політичної просвіти тощо. Перспективою подальшого вивчення теми, порушеної у цій статті, є ідентифікація демократичних практик, які мають носити патріотичний зміст на рівні локальних громад в Україні.

Література:

1. Дмитрах О. С. Патріотизм – це перемога : зб. сусп.-політ. ст. Дрогобич : Коло, 2017. 215 с.
2. Економічний патріотизм. Стратегія реалізації національного інтересу для стрімкого розвитку України. Дніпро : Ліра, 2018. 151 с.
3. Кринець Л.В., Пальчик С.І. Аксіологічні аспекти патріотизму в контексті соціального управління : монографія. Київ, 2013. 249 с.
4. Кушерець В.І. Україна понад усе. Патріотизм – вагомий чинник національної сили. Київ : Знання України, 2016. 55 с.
5. Михайловська О.Г. Інституціональний аспект процесу демократизації в сучасній Україні. *Політологічні записки*. 2012. № 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_5_22.
6. Міхель Д.О. Європейські пріоритети – складник розвитку демократизації українського суспільства на шляху досягнення європейських стандартів та принципів. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія «Політологія»*. 2013. Т. 212, Вип. 200. С. 113–118.
7. Олійник М.О. Моделі демократичних перетворень та особливості демократизації політичного процесу в Україні. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 49. С. 87–94.
8. Потапенко Я. Посттоталітарний і постколоніальний характер сучасної України: чи відбулися зміни після Євромайдану? *Наукові записки з української історії*. 2014. Вип. 34. С. 106–111.
9. Український патріотизм – фактор державності, стабільності, добробуту / за ред. Г.І. Гончарук. Одеса : Астропринт, 2002. 304 с.
10. Що таке сучасний патріотизм узагалі й по-українськи? / авт.-уклад. Ю. Присяжнюк ; наук. ред. В. Масненко. Черкаси : Вертикаль, 2009. 68 с.
11. Christie, D.J.. The meaning and metrics of social and political transformation. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 2018. 24(1), pp. 77–84. URL: <https://doi.org/10.1037/pac0000307>.

Filatov B. Modern Ukraine transformational political realities and the creative potential of political patriotism

Summary. The specifics of new methods and forms of governance, new relations between government and society, increasing the level of political culture of elites and masses in general, and the spread of democratic practices in Ukraine assimilation are considered. The institutional capacity of patriotic political forces within the political community was

studied in contrast to the ideological content of patriotic political doctrines or narratives of the media space. Approaches to the realization of the creative potential of patriotism in the sphere of building up patriotic political institutions in Ukraine have been established. The conditions for the strategic success of democratization in Ukraine after the Revolution of Dignity are considered. The conceptual principles of the balance between liberal and democratic identity and patriotic political beliefs are discussed. The article describes the specifics of the transformation of Ukraine's political system under the conditions of dynamic and accelerated creation of democratic institutions of governance and representation. Attention is paid to patriotic identity, which is a sign of the criterion of democratic change and the definition of their specific stages. The democratic nature of Ukrainian patriotism, which allows to include universal values in the reform program, is outlined. Combining the idea of domestic political transformation and world technologies of democracy building is substantiated. The links of the political system responsible for the development of a sustainable democracy have been identified: political governance, leadership, representativeness, and emphasized the need for their restoration and return to classical content. It is proved that patriotism in Ukraine is an impetus for qualitative transformations within the framework of transformation

of society. Established, that outside of patriotism, the content and significance of political development are found to be losing their independence and self-organization. In addition, the features of the situation in society have been identified as the starting point of democratic reforms at the present stage. The key political tasks of patriotic identity in modern Ukraine are revealed. The role and importance of pragmatic awareness by citizens and social groups in Ukraine of the inability to return to the old post-colonial practices of political engagement have been clarified. The political-institutional content of patriotism in the conditions of transformation of the political system of Ukraine is substantiated. The need to promote patriotic political opposition at all levels of political activity is emphasized. The conclusion was made about the need for filling the patriotic content of communication between citizens at the local and micro level, as well as stimulating the creation of patriotic institutions during the next local elections in Ukraine. The importance of the processes of democratic will expression in local referendums, civil campaigns and political education for political transformation of Ukraine has been clarified.

Key words: political transformation, political creativity, patriotism, patriotic politics, social movements, democratic reforms.